

Lukácsy György

KÖSZÖNŐVISZONYBAN A VALÓSÁGGAL – JAMES BOND 50

Aligha lenne érdemes a hollywoodi álomgyár – mégoly kitartóan sikeres – sorozata arra, hogy egy kulturális-közéleti folyóirat hasábjain szóljunk róla. Ahogyan azonban a széria legújabb, *Skyfall* című bemutatója is igazolja: James Bond első az egyenlők között. A mozis pályafutásának ötvenéves évfordulóját ünneplő brit titkosügynök éppen közélet és kultúra különös metszéspontján egyensúlyoz.

A film népművészeti jellegét nemcsak az mutatja, hogy naponta több millió, a híres mozdulatokat utánzó felvétel készül és terjed családi, baráti, munkahelyi felhasználásra. Hanem az a tény is, hogy a mozi kezdettől képes a mindennapi élet részévé válni. Ha csupán magyar példáknál maradunk, a szállóigévé vált mondatok bizonyítják, mennyiben járult hozzá a mozi a közösség formálódásához. „Az élet nem habos torta” – mondja Virág elvtárssal mindenki *A tanú* című film után. „Az oroszok a spájzban vannak” – tűnik fel legalább havonta *A tizedes meg a többiek* bonmot-ja egy-egy újság címadásában. „Kell egy csapat!” – verbuválnak egyetemi focicsapatokat a *Régi idők focija* híres felkiáltásával a mai napig.

James Bond keze persze messzebb nyúl a magyar országhatároknál. (Hazánkban sosem járt a leghíresebb titkosügynök.) Sorolni is nehéz lenne a Bond-szériából származó köznapi utalásokat. Csak az október 5-i jubileumi Bond-világnapra olyan eseményeket rendeztek, amelyek életre hívására más mozihős nem lenne képes. A New York-i Museum of Modern Artban retrospektív filmvetítésekkel készültek, Los Angelesben az Amerikai Filmakadémia szervezésében Music of Bond Nightot tartottak. Angliában a Christie's aukciósház karitatív céllal James Bond-relikviákat árverezett el. A szingapúri Marina Bay Sands felhőkarcoló egy 50 éves jubileumi Bond-logót vetített ki. Belgiumban, Dél-Afrikában különböző csoportok és munkahelyi csapatok fogtak össze és öltöztek Bond-stílusú ruhákba és szmokingba. Ausztráliában, Belgiumban, Franciaországban, Hollandiában, Indiában, Japánban, Lettországbán, Mexikóban, Oroszországban és Svájcban pedig különböző fesztiválokon vetítették az *Everything or Nothing* (Mindent vagy semmit) című egészestés dokumentumfilmet.

A legnagyobb visszhangot azonban mégis az idei londoni olimpiai játékok megnyitójának egy jelenete váltotta ki. Danny Boyle rendező (*Trainspotting*, *Gettómilliomos*) klipjében James Bond II. Erzsébet angol királynőt kíséri a játékok megnyitójának otthont adó Wembley stadionba. Bár az angolok közül – a brit uralkodói család tekintélyét feltve – fanyalogtak néhányan, a többség a szigetország sajátos ironikus konzervativizmusára ismert rá a jelenetben. Ráadásul a két szereplőnek hosszú közös története van: II. Erzsébetet 1953. június 2-án koronázták meg a londoni Westminster apátságban, ugyanabban az évben, amikor Ian Flemming egykori brit titkosügynök megírta az első James Bond-regényt, a *Casino Royale*-t az akkor még brit gyarmaton, Jamaikán. (A karibi szigetország

tíz évvel később, az első Bond-mozi, a *Dr. No* bemutatásának évében vált független állammá.) Ez az egybeesés tölti meg tartalommal a gyakran hangoztatott „őfelsége leghűségesebb titkosügynöke” Bond-jellemzést. A félévszázados múlt ellenére persze kérdés, miként tehetett szert ilyen széles körű elismerésre egy szexista akcióhős.

A brit birodalmi gloire nyomában – Bond és a nők

Az augusztusi Tranzit fesztivál „Ügynökök a filmvásznon” tematikájú filmklubjára készülve elhatároztam, kritikai olvasat alá helyezem a különböző kémregények hőseit. Ebben segítségemre volt a honi szakma egy – névtelenségét kérő – képviselője. A John le Carré angol kémregényszerzőt csak „kollégaként” emlegető titkosszolgálati tiszt maga is tanácstalanul állt a Bond-jelenség előtt. Egyetlen magyarázata a figura népszerűségére az volt, hogy Bond szerinte a megkopott brit birodalmi gloire utolsó hírnöke. A royalista Bond-univerzumban ugyanis tényleg sosem nyugszik le a nap. Feltűnése és diadala a különböző kontinenseken máig azt sugallja, hogy az angol korona a Föld minden pontjára odaveti árnyékát. Azaz a 007-es ügynök kiterjeszti a brit befolyást nemcsak az egykori gyarmatokra, de merészen új területekre is téved. (Micsoda különbség ez a realiztikus, szakmailag hitelesnek mondható ábrázolásairól híres John le Carré szellemiségéhez képest, aki a monarchikus berendezkedést is megkérdőjelezte már.)

Titkosszolgálati szakértőnk még azt is kétségbe vonta, egyáltalán nevezhető-e Bond kémnek. Egy ember, aki ha belép a szobába, eleganciája láttán mindenki felkapja a fejét. Tulajdonképpen be sem kell lépnie, már a ház előtt parkoló autók alapján meg lehet mondani, a környéken van-e. (Még Monte Carló-i közutakon is ritka a Bond által használt Aston Martin.) Természetesen a saját nevéen jelentkezik be mindenhol, s az értetőség vagy a nyomatékosítás kedvéért családnevét kétszer is elmondja. Ha még ekkor sem hinnénk el, hogy „titkos” ügynökkel van dolgunk, rendel egyet sajátos koktélijából (vodka-martini felrázva, nem keverve). E rövid összefoglalóból is kitűnik, Bond nem éppen a konspiráció nagymestere. De ha nem titkosügynök, akkor mi?

Őfelsége alattvalója, aki rájött, hogy szmokingban is képes a szolgálatra, de szívesen teszi anélkül is: tobzódó hímsoviniszta. A filmtörténetben talán senki sem bánt olyan nagyvonalúan a lelkiismeretével, ha egy újabb csábításról van szó. Az ágyról ágyra járó Don Giovannitól leginkább csak annyi választja el, hogy neki – a szolgálaton kívül – nincs végzete. Lekezelő magatartását a női nemmel szemben mégsem honorálja tiltakozással a kortárs feminista szcéna. (Azért nem véletlen, hogy 2011-ben megszületett a női közönség kegyeire hajtó *James Bond Supports Interantional Women's Day* című, társadalmi célú hirdetésnek is felfogható rövidfilm.) Bár az egyik legalaposabb Bond-szakértő, Robert A. Caplen *Shaken & Stirred – The Feminism of James Bond (Felrázva, nem keverve – James Bond feminizmus)* című kötetében külön fejezetet szentel az író Ian Fleming nőkhez fűződő viszonyának, nem ad választ arra a kérdésre, hogyan maradhat valaki büntetlenül kamaszos vágyainak rabja. Caplen egyébként két nőt emel ki az író életéből, az anyát és a házasságuk előtt Lady Anne Rothermere nevet viselő feleségét. Utóbbi sziporká-

zó bökversben jellemezte férje-ura nagy természetét, „ragyogó egoista filozófiáját”. Az elégikus hangvételű poéma azt sugallja, amit Anne Fleming máskor megbocsátóan úgy fogalmazott meg, hogy férje mindenáron „el akarta kerülni az élet unalmas, hétköznapi velejáróit”. Fleming főhőse – s kockáztassuk meg, az író vágyott alteregója – egy sármos, karizmatikus figura, aki gyermekesen menekül a mindennapi nyugóktól. Talán nem csoda, hogy a biográfus szerint édesanyja a másik meghatározó nő az életében. Ha a feministák nem is látnak ellenséget a kedélyes ügynökben, az anyjától elszakadni képtelen hős – és megalkotója – ad kellő muníciót az elemzésekhez. Az édesapját a világháború során mindössze kilencévesen elvesztő Fleming számára az Evelyn Beatrice St. Croix Rose néven jómódú londoni családba született, ragyogó szépségéről híres anya fontos minta. (Az édesanya mindössze két héttel korábban hunyt el fiánál.) Az író legnagyobb karriert befutott szereplőjének kötelességtudatát is sokan innen eredeztetik. Szolgálatkészsége, ragaszkodása, plátói természetű odaadása az MI6-et vezető női főnöke iránt a legújabb Bond-epizód kulcskérdése.

Robert A. Caplen éppen csak említést tesz Fleming első regényének mitikus női alakjáról, az utóbbi években azonban rátaláltak a Bond-sorozat legvégzetesebb asszonyának életrajzi ihletőjére. Clare Mulley brit kultúrtörténész idén publikálta *The Spy Who Loved: the Secrets and Lives of Christine Granville* (A kém, aki szeretett: Christine Granville titkai és életei) című kötetét, amely az eddigi legalaposabb életrajza egy bizonyos Christine Granville-nek. Granville 1908-ban Maria Krystyna Janina Skarbek néven látta meg a napvilágot Lengyelországban. Skarbek lengyel hazafi volt, aki nem habozott latba vetni társasági népszerűségét és nyughatatlan természetét a náci megszállás ellen. Amint erre Madeleine Masson író *Christine: SOE-ügynök és Churchill kedvenc kéme* című életrajza is kitér, a világháború idején Etiópiában és a budapesti naphegy Derék utcában is megforduló Christine Granville jelentős kémkarriert futott be az Egyesült Királyságban. Skarbek életrajza felér egy Bond-regénnyel, ráadásul ő az, aki bennünket, magyarokat a James Bond-mitológiához kapcsol. Budapesten immár mint a brit hírszerzés szabotázzsal és felforgató műveletekkel foglalkozó D részlegének ügynöke ismerkedett meg ugyanis a szintén lengyel Andrzej Kowerski hadnaggyal, akivel a magyar kémelhárítás együtt fogta el 1941-ben. Madeleine Masson életrajza szerint a regényekben később Vesper Lyndként tovább élő Skarbek a cinkos magyar hatóságoknak köszönhette megmenekülését az egyre számonkérőbb németek elől. (Masson amellet, hogy Skarbek dörzsöltségét hangsúlyozza – tüdőgyulladásához hasonló tünetei miatt engedték ki a Hadik laktanyában zajló kihallgatásokról –, Horthy Miklóshoz fűződő állítólagos távoli rokoni kapcsolatait nevezi meg a szokatlan szökés okaként.) Mindeközben – mert mégiscsak egy *femme fatale*-ről van szó –, egy lengyel újságíró éppen miatta vetette magát a Dunába. Fleming nem járt ilyen rosszul: inkább feleségül vette Lady Anne Rothermere-t, akivel Jamaikába költözött, és a *Casino Royale* című regényében megemlékezett a Londonban 1948-ban megismert lengyel-angol végzet asszonyáról. Krystyna Skarbek személyét nemcsak hőstettei, hanem az elhíresült Vesper-martini (rázva, nem keverve) teszi feledhetlenné.

Történelmi bondológia – Bond-férfiak

Az elsőként jegyzett Ian Fleming-féle Bond-regény, az 1953-as *Casino Royale* különös módon az egyik utolsó hivatalos Bond-film, amely ötvenhárom évet várt a megfilmesítésre. (E helyen nem téve említést a David Niven és Woody Allen fémjelezte 1967-es azonos című Bond-paródiáról.) Egy félévszázados karakter esetében persze nem lehet csodálkozni az időzavaron. Neve elhallgatását kérő magyar titkosszolgánk szerint a Bond-széria az egyik leghitelesebb pontja éppen a folyamatos főszereplőváltás. Szerinte ugyanis a szakma egészségügyi kockázatai miatt, mint amilyen az alkoholizmus, a drogfüggőség vagy a daganatos betegségek kialakulása, a terepen dolgozó ügynökök átlagos életkora nemigen haladja meg a hatvan évet.

Talán ezért is cserélt gazdát a főszerep a filmsorozat ötven éve alatt ötször. A legidősebb Bond eddig az 1983-ban *Soha ne mondd, hogy soha* című filmben – nem hivatalosan, vagyis nem a londoni Eon Productions keretében – visszatérő Sean Connery volt, aki 53 évével valóságos matuzsálemnek számított a szerepben. Tisztelegés volt ez a skót színész részéről, hiszen ő indította be 21 évvel azelőtt Bond pályafutását a mozikban.

Connery alapozta meg a mítoszt, és máig a legnépszerűbb Bond-színész. Az a fajta kedélyes konzervativizmus, amely lehetővé teszi, hogy Bond az első filmpizód, a *Dr. No* karibi strandján is szmokingban vonuljon végig, eleddig utánozhatatlannak bizonyult a szerep későbbi megformálói számára. Az a távolság, amelyet Connery a *Dr. No*-ban felvett, sosem szűnt meg James Bond és a világ között. Amikor mégis közeledni látszott, a karakter súlytalanná vált. A szerepet 1973 és 1985 között megformáló Roger Moore például idővel annyira kedélyessé vált, hogy inkább a poénok, s nem a revolverek puffogatása lett az osztályrésze. A bajok kezelésének túlon túl konzervatív módját választó Timothy Dalton és Pierce Brosnan pedig kedélyes mészárosná vált. Az 1995 és 2002 között regnáló Brosnan volt egyébként minden idők legvéreskezűbb Bondja: míg Connery hat epizód alatt 51 gyilkosságot követett el, Brosnan négy rész során 76 halálos áldozatot szedett. (Ráadásul a Brosnan-érában szabadultak el a Bondra amúgy jellemző kutyák.)

A brit Guardian című lap készített felmérést arról, mivel tölti idejét a filmekben James Bond. Eszerint hősünk ideje 10 százalékban gonosztevőkkel évődik, másik 10 százalékban enyeleg, 15-15 százalékban kínozzák és autózik, a fennmaradó 50 százalékban luxustermékeket élvez. Az ébrenlét óráiból látványosan hiányzik a baráti idő. Hiába, Bondra nem érvényes a madarat tolláról szólás. Munkakapcsolatai közül még az időnként öt megsegítő amerikai kolléga, a CIA-s Felix Leiter áll hozzá a legközelebb, de ez is inkább puszta rokonszenv, mint személyes igény. Az angolszász rajongói statisztikák sokat elárulnak Bond ötvenéves pályafutásáról, de egy lényegi változást nem: miként maradhatott sikeres egy ilyen régimódi, élveteg karakter?

Bond kezdettől korának társadalmi-politikai félelmei ellen támad. Már az első darab, a *Dr. No* is ráérezett erre: a bemutató évében tört ki az atomháborúval fenyegető kubai rakétaválság. Az 1979-es *Holdkelte* egybeesik Ronald Reagan csillagháborús tervének meghirdetésével. Az 1987-es *Halálos rémületben* című részben Bond a hidegháború langymeleg status quóját megzavaró afganisztáni háborúba keveredik. *A holnap markában*

(1997) című epizódban egy világoralomra törő sajtómágnással akad össze. *A világ nem elégben* (1999) az azóta a valóságban megerősödött Azerbajdzsán olajmezőire megy. *A Halj meg máskorban* (2002) az Észak- és Dél-Korea közötti kiújuló válságot járja meg. Mindközben – bár a színészek cserélődnek – két dolog állandó: a királynő és James Bond. Utóbbi mintha tudná, hogy még évtizedekig megtarthatja fölényes mosolyát és provokatív könnyedségét, nem eshet baja.

Vissza a gyökerekhez – Bond és anyja

Bond e tudás birtokában a 2000-es évek derekára önelégült lett. 2006-ban ezért az alkotók az évtizedek során jól bevált módszerrel ismét az identitásválságba került karakter segítségére siettek: leváltották Pierce Brosnant, és Daniel Craig brit színészt állították a helyébe. A rajongók körében profán hitvitát váltott ki a csere, de sem a *Casino Royale*, sem a 2008-as *Quantum csendje* nem hozta meg a kívánt változást. Bond persze megszabadult testi és szellemi párnáitól, és az egyre éteribbé váló kalandok hatását immár újra a saját bőrén érezte. Ez az, amiről a statisztika nem számol be: Brosnan a *Halj meg máskor* című epizódban némi súlyfelesleggel tér vissza az észak-koreai kínzásokból, míg a *Casino Royale* Craiggel szembeni tortúrája minden (férfi)nézőből felszisszenést váltott ki a moziutamon. Craig kevésbé vibráló, és jóval komorabb, nyersebb, de a színészválasztás végső szándéka csak a most októberben bemutatott, *Skyfall* című filmben mutatkozik meg.

Az ötvenéves évfordulóra elkészült, friss James Bond-filmen kívül talán csak egy akad, amely megpróbál reflektív módon viszonyulni főhősehez. Az 1969-es *Őfelsége titkosszolgálatában* nemcsak szereplőcserét, de a Bond-figura újragondolását is hozta. Sean Connery hatvanas évekbeli domináns szerepfelfogása után George Lazenby – és a rendező Peter Hunt – olyat talált ki, ami újra magához láncolta a nézőket: sebezhetőnek mutatta Bondot. A politikai tanácsadók jól tudják, ha a pengén beszélő szónok néha köhéccsel egyet-kettőt, rokonszenvet vált ki a hallgatóságból. Bond 1969-es „köhéccselése” egy addigi tabu, a házasság volt. Mindössze két mentsége volt az elköteleződésre: élete párjára szolgálatának teljesítése közben akadt, másrészt ez volt a filmtörténet egyik legrövidebb frigye. Mindenesetre az egyetlen alakítás után szerződést bontó ausztrál színész újra meggyőzte a közönséget arról, hogy tétje van a Bond-sorozatnak, hiszen sebezhetőnek mutatta a 007-est.

Ezt a módszert használták fel a jubileumi *Skyfall* alkotói is, amihez meg is találták a megfelelő rendezőt. Az *Amerikai szépség* és *A kárhozat útja* című filmeket jegyző Sam Mendes a családi drámák és thrillerek hollywoodi nagymestere. Rá is érzett a gyermekkora skóciai gyökereiig menekülő Bond történetére. A brit titkosügynök pedig mintha mindig is erre a kihívásra várt volna: egy olyan személyes feladatra, ahol valaki mindenképpen veszít. De mit tud veszíteni az, akinek se barátja, se rokona, se szerelme, se illúziója? Az egyetlen, csendes társat, aki útját végigkísérte: M-et (Judi Dench), a Bonddal anyai módon bánó titkosszolgálati főnököt.

A *Skyfall* mellett, hogy megindító történet hűségéről, szolgálatról és bizalomról (nem mellesleg: a főgonoszt sokan az üldözött transzparenciaforradalmár, WikiLeaks-alapító Julian Assange-hoz hasonlítják), magára a klasszikus titkosügynök-szerepre kérdez rá. A személyes szál így ér össze a Bond-szériát mindig frissen tartó politikai-közéleti vonatkozásokkal. A *Skyfall* nagy kérdése a forgatókönyv-írói leleménynek köszönhetően éppen ezért kettős: szükség van-e még árnyékban küzdő titkosszolgákra a nyílt információáramlás világában? Ezzel a felvetéssel Bond létének alapja inog meg. A dilemma a 2001. szeptember 11-i amerikai terrortámadások óta foglalkoztatja a döntéshozókat: van-e még egyáltalán olyan holttér, amelyben félig bevallott figurák úzik drága, sok áldozatot követelő és mindig baljós játékukat? Nem volna-e egyszerűbb átfogó adatszűréssel végérvényesen lezárni a sötétben botorkáló ügynökségeket? A Bond-film válasza borítékolható, és ismét egyezik a hagyományos – azaz nem kizárólag technikai alapú titkosszolgálati eszközök – pártfogóinak álláspontjával. Éppen a 2001-es események igazolják, hogy a szürke zónák a világ áttetszősége ellenére sem szűnnek meg. Elemzések szerint a személyes utánjárás hiánya volt az egyik alapvető hiba. Beutazási engedélyt kaptak olyan személyek, akik repülőgép-vezetői tanfolyamon vettek részt, és szélsőséges csoportokkal tartották a kapcsolatot. Ezen az ujjlenyomat-rögzítés nem sokat segít, legfeljebb ha időben beépültek volna a potenciális elkövetők közé. De vegyünk egy még egyszerűbb példát: ha valakinek nincs bankkártyája, internet-előfizetése, bejelentett lakcíme az adott országban, könnyedén áthullik a digitális államvédelem szűrőjén. Rossz hír ez minden biztonságra vágyó polgárnak. Ők James Bonddal vizsgáztalódhatnak, aki visszatért a szülői házba, hogy megtudja: az ötvenedik születésnap nem a vége, csupán egy örömtelen állomása pályafutásának.